

Meie oma ebavõrdne maailm

“Jumal lõi inimesed erinevaks, aga Samuel Colt tegi nad võrdseks.” See mitmes variatsioonis meieni jõudnud USA relvatootja ja ühtlasi ka maailma esimese hargmaise tootmisettevõtte Colt Manufacturing Company 1850. aastate reklaam mõjub nüüdisaja kriisi kontekstis üsna intrigeerivalt. Kas tehnoloogia areng on ikka ebavõrdsust vähendanud? Kuidas on ebavõrdsus seotud Colt Manufacturing laadis toimunud ehk ettevõtlus- ja USA-keskse globaliseerumisega?

Võtmata vanajumala rolli siinkohal kõne alla, julgen maailma enamsiteerituma majandusajaloolase Angus Maddisoni nimel ehk tema andmete alusel kinnitada, et Kristuse sünniga dateeritud ajal oli maailm siiski märksa võrdsem kui praegu, ehkki võrdselt vaene, ja suurtes joontes jäi selliseks kuni 19. sajandi alguseni.

Muutused Kristuse väidetava sünni ja Samuel Colti sünni, st aastate 0-1814 vahel olid ülimalt aeglased. Näiteks Inglise tööstusliku revolutsiooni algul, 1688. aastal ületas Inglismaa ja Wales'i sisemajanduse kogutoodang isiku kohta vaid kolmandiku võrra sama näitajat Itaalias Rooma impeeriumi tippajal, 164. aastal meie ajaarvamise järgi.

Kiiresti muutuma hakkas maailm aga viimasel kahesajal aastal. Kui meie ajaarvamise algusest 1820. aastani kasvasid rahvaarv ja SKT keskmiselt 0,1 protsenti aastas, siis 1820. aastast rahvaarvu kasvukiirus kümnekordistus ning SKT kasvukiirus kahekümnekordistus. Nende kahesaja aastaga, mis on inimkonna varasema ajalooga võrreldes lühike ajaviiv, justkui teosa Tallinna Raekoja platsist Viru hotellini teel Tartu kesklinna, on maailm muutunud rohkem kui varasema mitmetuhande aastaga.

19. sajandi hakul, kiirete muutuste algul, oli maailma kõige rikkamaks globaalregiooniks Lääne-Euroopa. Maailma keskmise elaniku SKT isiku kohta moodustas lääneeurooplase omast 55%, ning maailma vaeseima regiooni.- Aafrika SKT 35%. Saja aasta pärast, I maailmasõja eel oli ebavõrdsus eelkõige lääneriikide jõukuse kiire tõusu tõttu kasvanud. Maailma rikkaimaks olid tõusnud Lääne siirderiigid (USA, Kanada, Austraalia, Uus-Meremaa), maailma keskmine SKT per capita moodustas nende keskmisest 30%, keskmise aafriklase oma aga vaid 12%.

Järgnenud maailmasõdade tulemusena kujunes ajaloo rikkaimaks ja võimukaimaks riigiks USA. Ameeriklaste kiire rikastumise tulemusena kasvas maailma ebavõrdsus veelgi: maailma keskmine SKT per capita moodustas 1950. aastal Lääne siirderiikide keskmisest 23% ja tollal maailma vaeseimaks regiooniks kujunenud Aasia elaniku oma 8%. Eelmise sajandi keskel võlgneti Ameerikale rohkem raha, kui oldi eales võlgnetud ühelegi teisele riigile. Ka maailma majanduslik otsustuskeskus kandus peale viimast maailmasõda lõplikult üle USA-sse. 1944. aasta juulis, samal ajal kui eestlased Sinimägedes kaitselahinguid löid, allkirjastasid 44 riiki Bretton Woodsi kokkulepped, pannes aluse rahapoliitilisele süsteemile, mis hõlmas lääneriike ja suurt osa nn Kolmandat Maailma. Uus korraldus püüdis esmakordselt ajaloos juhtida rahalisi suhteid riikide vahel. Bretton Woodsi kokkulepetega võtsid riigid endale kohustuse kasutada rahapoliitikat, mis hoiab nende valuuta vahetuskursi kindlal tasemel. Süsteemiga ühinenud riigid sidusid oma valuuta USA dollariga, mis omakorda seoti kullaga (35 dollarit untsi kulla eest).

Järgnes kiire majanduskasv, tõsi, kaugeltki mitte ainult eelnimetatud põhjusel.

Kuigi majanduse üleilmse lõimumise osatähtsust ei saa alahinnata, oli lääneriikide põhiliseks edu aluseks tõenäoliselt siiski soodne rahvastikustruktuur. Ent riigivõimgi osales majanduselus nii otseselt kui kaudselt palju suuremal määral ja mis peamine – efektiivsemalt kui varem. Domineeris arvamus, et valitsus peab kaitsma kodanikke suurkorporatsioonide eest ja püüdma võrdsustada võimalusi.

Kahel aastakümnel, 1950. aastate algusest 1970. aastate alguseni, koges maailm pidevat kõrget majanduskasvu, mis arenenud kapitalistlikes riikides ületas kõik ja varasemad ja hilisemad rekordid. Kuid muus maailmas oli kasv veel kiirem kui lääneriikides. See tähendas maailma ebavõrdsuse teatavat vähenemist. Maailma keskmine SKT per capita moodustas nüüd, selle etapi lõpul, 1973. aastal 25% ning keskmise aafriklase oma 9% Lääne siirderiikide elanike tasemest. Sel perioodil ületas toodang lääneriikides ja ka Ida-Euroopas ning Venemaal nivoo, millest alates näljaohut ei olnud enam kõige pakilisem probleem. Küll jäi nälg teravaks probleemiks Aasias ja Aafrikas.

Neoliberalistlik etapp

1970. aastatel algas maailmas uus, neoliberalistlik etapp, mida iseloomustab rahakäibe ülijärsk kiirenemine ja globaliseerumine, hargmaiste ettevõtete ja globaalsete organisatsioonide arvukuse ja mõju kasv, Euroopa päritolu rahvastiku vananemine ning massiivne immigratsioon lääneriikidesse. Ning teisalt rahvusriigi mõju ja autoriteedi kahanemine.

Neoliberalistlik üleilmastumisfaas tähendas ka USA finantsilise hegemoonia triumfi. 1971. aastal hülgas USA Bretton Woodsi kokkuleppe. Algas valuuta- ja aktsiaspekulatsioonide ajastu. Dollar jäi maailma valuuta aluseks, kuid enam mitte seotuks kullaga, st ameeriklased võisid seda piiramatult juurde teha, saades niimoodi võimaluse ülejäänud maailmast pidevalt soodsalt laenata, ja maksta see võlg kinni selleks otsarbeks tehtud dollaritega. Juba 1988. aastal muutuski USA maailmale laenajast maailmalt laenajaks ning 21. sajandi alguses maailma suurimaks võlglaseks. Alates 2006. aastast ei teagi me enam, palju neid dollareid või legaalset valerahat tehtud on, sest USA Föderaalreserv ei taha meile seda enam teada anda. Küll aga teame, et ameeriklased tarbivad ikkagi hoopis rohkem kui toodavad, näiteks eksportis USA 2008. aastal vaid 63% oma impordi väärtusest.

1990. aastatest tõmmati neoliberalistlikusse maailmastumisse peaaegu kogu maailm, sh Eesti. Oleme olnud head õppijad. Osalt arusaadavatel põhjustel, sest see, kes millestki vabaks saab, tahab ikka vanast võinalikult kaugele eemalduda. Nii polegi ehk imestada, et Šveitsi Majandusinstituudi mõõdetud KOF globaliseerumisindeksi alusel oleme me 2009. aastal üleilmastumise ulatuse poolest 17. kohal maailmas. Indeks koosneb kolmest osast – majanduslik, sotsiaalne ja poliitiline globaliseerumine. Kui me teeme aga selles indeksis ümberarvestused, jättes nimelt välja poliitilise globaliseerumise mõõtme, sellepärast, et selles mõõdetud parameetrid ei ole väike- ja suurriikide osas õiglasel, tõuseb Eesti Luksemburgi, Iiri, Singapuri, Belgia, Malta, Hollandi ja Küprose järgi kaheksandale kohale maailmas.

Teadvustagem niisiis, et Eesti on üks maailma globaliseerunumaid ühiskondi. Ehkki Eesti ja Läti majanduskasv XX sajandil on olnud Euroopa aeglaseim, kuulume me ka maailma jõukama viiendiku hulka, tarbides 85% maailma toodangust. Saastemahu ja laenamises osas isiku kohta oleme aga märksa „kõrgemal“ kohal kui esiviiendiku seas.

Ebavõrdsuse kasv ja nägu

Viimasel kolmel kümnendil ongi ebavõrdsus maailmas taas suurenenud. Suhe lääne siirderiikide ja Aafrika sissetulekus elaniku kohta kärises Angus Maddisoni andmetel viimasel kolmel kümnendil poolteist korda suuremaks kui 1970. aastate keskpaigas ja suuremaks kui kunagi varem inimühiskonna ajaloos – 18 kordseks, ehk teisisõnu on Aafrika keskmine SKT per capita 5,5% Lääne siirderiikide omast, maailma sama näitaja aga 23%.

Suurenenud on nii ebavõrdsus riikide ja regioonide vahel kui riikide sees. Näiteks investor Warren Buffetti varandus on sama suur kui 12,5 miljoni elanikuga Angola 2007. aasta SKT. Maailmapanga eksasepresident Jean-François Rischardi väitel peab peaaegu kolm miljardit inimest, ligi pool maailma rahvastikust, hakkama saama vähem kui kahe dollariga päevas. Rischardi arvates on meie aja peamiseks tunnuseks kasvanud globaalne ebavõrdsus ja veel suuremal määral meeletlik vaesus.

Kuid erinevalt veel mõnekümne aasta tagusest ajast ei puudu jõukamatel maadel nüüd vahendid vaeste abistamiseks. Puudu on tahtest. Küll aga on seda piisanud maailma veel ebavõrdsemaks ehitamiseks.

Kõige jultunumalt väljendub ressursside ebaõiglane jaotumine vaestele riikidele antud globaalsetes laenudes. Vaeste maade või lõuna üleilmsed võlad kasvasid eelmise sajandi viimastel kümnenditel 16-kordseks, aga vaid väga väike osa sellest on tõepoolest aidanud vaeseid inimesi. Vastupidi – need võlad hoopis takistavad vaesusega võitlemast, sest tänaseks moodustavad suure osa võlast kasvanud intressid. Need vaesed maad, kes enam laenu ei saa, katavad tegelikult oma tagasimaksetega osa rikaste riikide puudujäägist. Globaliseerumisatlase andmetel kannab maailma vaeseim piirkond, Sahara-tagune Aafrika, alates 1995. aastast igal aastal tööstusriikidele üle 1,5 miljardit dollarit rohkem, kui ise saab. Nigeeria maksis aga 2006. aasta algul lääneriikidele naftatuludest tagasi viimased 30 miljardit dollarit, kuid kolmveerand sealsest rahvastikust peab toime tulema vähem kui dollariga päevas.

Oluline ebavõrdsuse kujundaja on ka digitaalne lõhe, st jõukate ja vaeste maade ebavõrdne võimalus kasutada infotehnoloogiat. Arvuti hind, erinevalt näiteks rõivastest, on kogu maailmas suhteliselt sarnane, mistõttu maksab arvuti Bangladeshis mitu aastapalka, samal ajal kui keskmine eestlane saab selle osta ühe kuu ja ameeriklane ühe nädala sissetulekuga. Arvutite ja arvutivõrkude puudusest tulenevalt on vaeste maade elanikud ilma jäänud paljudest rikastumisallikatest, nagu näiteks investeeringud aktsiataesse. Keskmised aktsiate hinnad on tagasilöökidest hoolimata kasvanud aastail 1982–2007 hoopis kiiremini kui inflatsioon, mistõttu oleks aktsiatega tegeledes kasvatanud oma varandust ka täiesti juhuslikele arvutiklahvidele muljades väärtapabereid ostnud-müünud koerakutsikas.

Kuid sissetulekute väiksus on vaid üks külg. Paljude Lääne-Euroopa maade keskmise sünnieluea prognoos küünib 80 aasta ringi, kuid näiteks Malawis, Mosambiigis, Rwandas, Sierra Leones, Sambias ja Zimbabwes ei jätku eluaega pooltki niipalju. Globaliseerumisatlase andmetel sureb iga päev 3000 last malaariasse ja 6000 last tuberkuloosi, igal aastal sünnib vaestes maades rohkem kui 20 miljonit last alakaalulisena ning igal kolmandal lapsel on kroonilise alatoitumuse tagajärjel pöördumatud arenguhäired. Kongo vabariigis nälgib üle 70 protsendi rahvastikust. Parasitaar- ja

nakkushaigused, nagu malaaria, unitõbi, kidausstõbi, kollapalavik jt, on vaestes maades laialt levinud, üle kahe kolmandiku maaailma HI-viiruse kandjatest elab Aafrikas. Ometigi saaks ainuüksi nende sadade miljardite dollaritega, mida on neelanud kuni Iraagi sõda (mida viimase ajani peeti Eesti innukal osalusel), tagada kõigi maailma inimeste varustamise elementaarse meditsiiniteenusega peaaegu kümne aasta vältel. Lisaks tapavad vaeseid ka ravimitootjate huve kaitsvad ranged patendiregulatsioonid, mis ei luba valmistada geneerilisi, st samu toimeaineid sisaldavaid, kuid oluliselt odavamaid ravimeid.

Majandusliku ja sotsiaalse ebavõrdsuse tunnet võimendab globaliseerunud meedia. Tänapäeva inimene ei määratle oma seisundit ainult naabri heaolust lähtudes, vaid mõõdab seda üha enam globaalse mõõdupuuga, põdemata seejuures rassistliku ideoloogia poolt talle peale sunnitud alaväärsuskompleksi nagu varem. Seega on ebavõrdsus talle üha arusaamatum. Meie, lääne inimeste seisukohalt aga - iseasi, kuipalju me seda teadvustame - toimib justkui nõiarõng - selleks, et hoida vaeseid maid allasurutuna, tuleb üha enam investeerida sõtta, see saab toimuda aga ainult ülejäänud maailma ja eriti vaeste maade elatustaseme allasurumise arvelt. Mis tekitab seal aga uut rahulolematust.

Kui me arvestame natsismi- ja kommunismi kuritegude ulatust ja defineerime kuriteoks ohvrite otsese hävitamise kõrval ka hoolimatust, kas peaksime siis hakkama lugema ka neoliberalismi ohvreid?

Elulaadikriis ja ebavõrdsuskriis

Võib-olla on see kriis, mida me kogeme, niimoodi midagi hoopis rohkemat kui tavaline tsükliline kriis, finantskriis või mis iganes pealispindne kriis, ja isegi midagi hoopis rohkemat kui neoliberalismi kriis? Lääne inimeste seisukohalt on tegemist ehk elulaadikriisiga, aga kogu maailma seisukohalt ebavõrdsuskriisiga. Selline ebavõrdne maailm ei saanudki kestma jääda.

Need abipaketid, mida George W. Bush, Barack Obama ja G20 justkui taevast on pakkunud, on siiski pärit maa pealt ja võimalikud mitte tänu Kristusele, vaid koldile. Tegemist on ülejäänud maailma abiga lääneriikidele, eriti aga USA-le, kes dollareid juurde tehes saab omi võlgu maksta, proovides niimoodi jätkuva ületarbimise ja ebavõrdsuse õhutamiseks summutada ületarbimisest kujunenud kriisi. Väheusutav, et edukalt.

Aga kas meie Eestis peaksime kriisi üle kurvastama? Pikema sihikuga vaadates tasub pigem rõõmustada, sest on raske uskuda, et varasema süsteemi jätkumisel oleks Eesti kultuur ja ühiskond üle poole sajandi kestnud. Unistus 50 aasta pärast laulukaare all eesti rahvarõivastes esinevatest tõmmunahalistest kaunitaridest on küll ilus, aga paraku minu arvates täiesti ebarealistlik. Pole me ju suutnud meie hulka hõlmata neidki hoopis lähemast kultuuriruumist pärit inimesi, kes Eestis praegu meie kõrval elavad. Ja kas neid uusi üldse tulemaski on? Välismigratsioon väheneb lähematel aastakümnetel, ning mis peaks neid tõmmunahalisi meile, siia külmale ja porisele maale tõmbama? Iseasi on poliitiliste pagulastega, kellele varjupaika pakkudes peaksime aktiivsemad olema. Meenutades neid 75 tuhandet meie endi seast, kes kord siit põgenes..

Niisiis ei peaks me enesesse sulguma, aga mitte ka kultuuriliselt nivelleeruma. Maailmale oleme väärtuslikud ikkagi ainult omapärastena, eestlastena. Meie globaalne

identiteet võiks tähendada teiste olemasolu teadvustamist ja arvestamist ning kõigi inimeste võrdsuse tunnustamist, rassistlike hoiakute kadumist ning inimeste võrdsuse tunnustamist mitte ainult poliitkorrektsuse näol, vaid ka tegudes, moodustagu need inimesed siis rahvusriike või organiseerigu end mingi muu tunnuse põhjal.

See tähendab ka meie rolli ümbermõtestamist maailmas. Eesti ei ole abi vajav, vaid võimeline abi pakkuma. Muidu oleme küll rikkad, aga sellised rikkad, kelle kohta George Orwell ütles - need vaesed inimesed, kellel on palju raha. Meie kestmajäämise üks indikaatoreid on – ehk paradoksaalselt - see, kas suudame oma hoiakuid muuta ning selles väikses maailmas siinsamas meie kõrval elavaid vaeseid inimesi arvestada ja aidata. Vaesed aafriklased on nõ „teised“, aga ruumilises mõttes. Samuti on „teised“ meie järglased, need, kes siinsamas Eestis ajaliselt meie järel tulevad. Tugevaks ja kestvaks teeb meid võime nende teiste peale mõelda ja neid arvestada.

Minu arvates on kriisi läbimise edukuse mõõtühikuks võimalikult väike Eestist lahkunud inimeste arv. Me saaksime oma jõukuse ümber jagada ja käivitada suurprojektid, mis pakuvad töötuks jäänutele rakendust Eesti heaks. Meie keskmine jõukus on niigi suur, SKT arvestuses isegi kuni kümme korda suurem, kui sõjaeelses Eestis. Tollal elati küll vaesemelt, aga kes riskiks väita, et vähem täisväärtuslikult?

Kui meid ei segaks meie stereotüübid ja tarbimisaplus. Daniel Quinn kirjeldab meid vangistavat tarbimiskultuuri nõnda: "Ja te kuulete seda lakkamatult, sest iga propagandavahend, iga hariduskanal valab teid lakkamatult sellega üle. Ning kuulates seda lakkamatult, ei kuule te seda. See on sumiseva taustana alati olemas, seetõttu pole üldse vaja seda tähele panna.“

Jah, me ei ole võimelised oma hoiakuid muutma ühekaupa, sest see lakkamatult sumisev taust määratleks meid kohe ebanormaalseks, vaid koos. Ning kui me seda suudame, siis ei ole kriis enam kriis, vaid üleminek uutele väärtustele. Sellist maailma, nagu enne kriisi, enam niikuinii tagasi ei tule.

Artiklis on vallandatud Jaak Valge ja Kalev Sepa maikuus ilmuvas raamatus „Üleilmastumine ja globaalprobleemid“ esinevaid mõtteid.